

НАВЧАННЯ ЯК ДІЯЛЬНІСТЬ

Т.І. Левченко

*доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки
Київського національного лінгвістичного університету*

У статті аналізуються види діяльності, що входять у процес навчання. Висвітлено як види діяльності впливають на продуктивність та активність учня.

Ключові слова: навчання, діяльність.

Навчальна діяльність являє собою основну форму включення в суспільне буття людини у віці від 6-7 до 22-23 років, тому важливо, щоб у результаті активної навчальної діяльності, самостійного вирішення навчальних задач, в спілкуванні на творчій основі з учителем та учнями розкривалися риси індивідуальності, стверджувалася б позиція суб'єкта учіння, відбувався розвиток його особистості.

Навчальна діяльність має свою структуру, включає цілі, мотиви, предметний зміст, знання, навчальні дії, операції, способи, результат, всі ці компоненти взаємопов'язані та взаємообумовлені, як і діяльність того, хто навчає, і того, хто навчається. Процес навчання передбачає обов'язковість таких форм діяльності, з яких одна – та, яка навчає – приймає участь у передачі досвіду, накопиченого людством, а інша направлена на набуття суспільного досвіду, на його трансформацію в особистий здобуток учня. Обидві форми діяльності необхідні, складають суть навчального процесу, в процесі якого учень стає суб'єктом навчальної діяльності лише на основі таких його особистісних утворень, як активність та самостійність. Цьому всебічно сприяє вчитель, але результат все-таки залежить від характеру діяльності та прикладання сил самого учня. Ось чому активність, самостійність дій учня у відповідності з поставленими цілями є своєрідним механізмом його позиції суб'єкта. Цьому сприяє включення в навчальний процес різнобічних видів діяльності, які часто проявляються в синтезі, взаємозв'язку різних її видів: учіння, наuczіння, педагогічної, пізнавальної, емоційної, соціальної, колективної, мисленнєвої, пізнавальної, індивідуальної, практичної, емпіричної, теоретичної, художньої, ігрової, самостійної, внутрішньої, зовнішньої, творчої, виконавчої, мовної. Таке поєднання різних видів діяльності є продуктивним, тому що доповнюються об'єктивно важливі сторони діяльності різних видів.

Дж. Брунер виділяє іконічну, символічну, образну види діяльності. Він пише, що існує три види представляючих систем: уявлення дією, іконічне та символічне уявлення, тобто уявлення деякого предмета за допомогою

здійснення дії його зображення і за допомогою таких символічних джерел, як мова. Мовний опис в основі своїй довільний і залежить від оволодіння певним символічним кодом. Ось чому мовний опис включає в себе не тільки вказівку на предмет, що надається словом, але й правила виникнення висловлень. Це впливає на взаємозв'язок навчальної та мовленнєвої діяльності. Розвиток суб'єкта в процесі навчання має поступове оволодіння різними сферами уявлення та різними видами діяльності.

Навчальна діяльність також тісно пов'язана з пізнавальною, мисленнєвою, когнітивною. Мислення як діяльність – невід'ємний компонент навчання. Мислення дозволяє нам використовувати раніше придбані знання, щоб створити нові знання. Усе, що відомо нам, і усе, що відомо всім людям, було вже кимсь створено. Ми створюємо знання кожний раз, коли знайомимося з новими поняттями й ідеями. Тільки що отримана інформація використовується нами для створення наших власних внутрішніх структур знань. Д.Халперн пише, що знання – це «стан розуміння», властивий тільки свідомості конкретної людини.

Задача мислення полягає в тому, щоб виявити необхідні зв'язки, засновані на реальних залежностях, відокремивши їх від випадкових збігів. Наше пізнання об'єктивної дійсності в процесі навчання починається з відчуттів і сприйняття. Від відчуття і сприйняття воно переходить до мислення. Відштовхуючись від того, що дано у відчуттях і сприйняттях, мислення, виходячи за межі почуттєво даного, розширяє межі нашого пізнання. З розширенням пізнання завдяки мисленню зв'язане і поглиблене пізнання. Мислення відбиває буття в його зв'язках і відносинах, у його різноманітних опосередкуваннях. Суб'єкт сприймає звичайні речі у визначених ситуаціях, у яких вони дані в тих чи інших співвідношеннях з іншими речами, – просторових, тимчасових. Речі сприймаються як рівні чи нерівні, що знаходяться в тих чи інших відносинах чи порядку послідовності. Крім того, і усередині кожної речі різні властивості сприймаються у визнач-

них, характерних для речі співвідношеннях. Усяке мислення відбувається в узагальненнях. Мислення як пізнавальна теоретична діяльність найтіснішим образом зв'язана з дією. Людина пізнає дійсність, впливаючи на неї, розуміє світ, змінюючи його. Мислення не просто супроводжується дією чи дія – мисленням, дія – це первинна форма існування мислення. Усі розумові операції виникли спочатку як практичні операції і лише потім стали операціями теоретичного мислення. Важливим у процесі навчання є оперування поняттями. Поняття – це узагальнене знання про предмет, засноване на розкритті більш-менш істотних об'єктивних зв'язків і відносин. Створення власного тезауруса – найважливіша форма діяльності суб'єкта в процесі навчання, як і розвиток вмінь робити узагальнення. Узагальнення зводиться до відкидання специфічних, особливих, одиничних ознак і збереженню тільки тих, котрі виявляються загальними для ряду одиничних предметів. Сам процес узагальнення представляється як розкриття нових властивостей і визначень предметів, почуттєво сприйнятих суб'єктом властивостей предмету.

У пізнавальній діяльності індивіда процес узагальнення відбувається в основному як опосередкована навчанням діяльність по оволодінню створеними попереднім історичним розвитком поняттями і загальними уявленнями, закріпленнями в слові, у наукових термінах. С.Л.Рубінштейн виділяє похідні одна від одної операції: вживання поняття, оперування терміном, застосування його до певного випадку, тобто введення його в той чи інший конкретний, наочно представлений, предметний контекст і його визначення, розкриття його узагальненого значення через усвідомлення відносин, що визначають його в узагальненому понятійному контексті. Абстракція й узагальнення є двома взаємозалежними сторонами єдиного розумового процесу. Пізнавальна діяльність суб'єкта в процесі навчання відбувається в поняттях, судженнях і умовиводах.

Навчальна діяльність пов'язана з теоретичним рівнем засвоєння знань та з теоретичним мисленням. Так, при виконанні навчальних дій відбувається перетворення умов завдання, його моделювання для вивчення зв'язків між якостями об'єкта, що вивчається, будується система різних завдань, що мають спільний засіб рішення. Навчальна модель виступає продуктом розумового аналізу, є дуже ефективним засобом в різних видах діяльності в навчанні. Навчальна діяльність будується у відповідності зі способом викладання наукових знань від абстрактного до конкретного. Як вказував С.Л.Рубінштейн, знання не ви-

никають поза межами пізнавальної діяльності суб'єкта. Сам суб'єкт в процесі навчання не створює понять, цінностей, норм, а присвоює їх в процесі навчальної діяльності та відтворює їх в інших видах діяльності. Процес навчання і пізнання тісно пов'язані, як навчальна та пізнавальна діяльності, які мають структуру, форми, засоби, мотиви, стимули, труднощі, проблеми. Учні за допомогою вчителя аналізують зміст навчального матеріалу, розкривають зв'язки вихідного з різними його проявами, отримують певне узагальнення навчального предмета. Потім використовують абстрактне мислення для виведення більш часткових абстракцій, перетворюють їх в поняття, які вони засвоюють шляхом сходження від абстрактного до конкретного.

Навчальна діяльність реалізується за допомогою виконання відповідних дій. Як вказує О.М.Леонтьєв, відбувається присвоєння суб'єктом вироблених людством знань, понять, потім дії розгортаються від внутрішніх дій до дій у вербальному плані, від якого за допомогою поступової інтеріоризації вони перетворюються в розумові операції та акти. Діяльнісний підхід до формування понять полягає в тому, що суб'єкт не отримує цього в готовій формі, а сам шукає способи дії для розкриття змісту, який закладено в поняття. Так поступово формується теоретичне мислення в процесі навчання при засвоєнні елементарних теоретичних знань, при виконанні простих навчальних дій, рішенні навчальних задач, які стимулюють мислення, розумовий пошук суб'єкта до дослідження невідомого, сприяють засвоєнню нових понять та нових способів дії. Знання не передаються в готовій формі, а інтеріорізуються, набуваються в процесі самостійної пізнавальної діяльності в умовах проблемної ситуації. В процесі навчальної діяльності зростає покоління відтворює в своїй свідомості те теоретичне багатство, що людство накопичило й виразило в ідеальних формах духовної культури. Навчальна діяльність є одним із шляхів реалізації єдності історичного й логічного людської культури. В.В.Давидов виділяє отримання емпіричних, теоретичних, узагальнених, конкретних, наукових, практичних знань шляхом вилучення інформації із різних повідомлень, самостійної роботи за допомогою виведення із загальних фактів і інформації, перспективного та концептуального досвіду. У різних концепціях навчання виступають такі макрокомпоненти, як розуміння і заучування; одержання знання, його закріплення, переробка, поглиблення, застосування; встановлення зв'язку і зміцнення зв'язку; селективне сприйняття, кодування, збереження, виконання; орієнтування і вибір способів дії; увага, розуміння, пам'ять, моторика, оцінка,

з'ясування; сприйняття, осмислення, закріплення, оволодіння, засвоєння, пояснення; пошук і практична дія.

Навчання – це результат сумісної діяльності того, хто навчає, і того, хто навчається, система регулювання, єдність процесів пізнання і навчання. Навчальна діяльність включає в свою структуру викладання, учіння, науціння, які пов'язані з діяльністю того, хто навчається, і того, хто навчає. Щоб діяльність того, хто навчає, була ефективною, необхідні його здатність враховувати інтереси учня, його бажання, інтенції, розвивати у нього вміння трансформувати знання у нових ситуаціях, створення сприятливих умов існування учня в процесі навчання. Викладання – це упорядкована діяльність педагога, спрямована на реалізацію цілей навчання на забезпечення управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів, їх вихованням і розвитком. Учіння і науціння – тісно пов'язані процеси. Науціння передбачає придбання індивідом будь-якого досвіду шляхом його включення в суб'єкт – суб'єктні відношення. Учіння – це оволодіння самим суб'єктом знаннями, уміннями та навичками впродовж внутрішньо вмотивованої пізнавальної діяльності, основною ж функцією науціння є пристосування індивіда до певних зовнішніх умов та придбання суб'єктивного досвіду. Науціння характеризується як прогресивна, поступальна кількісна і якісна зміна у засвоєнні людиною знань, сформованих навичок, творчих умінь їхнього використання в різних ситуаціях. Існує взаємозв'язок між процесами формування навичок і рівнем мотивації учня. Максимальна успішність науціння пов'язується з оптимумом мотивації, складніша діяльність з рівнем мотивації (чим складніша діяльність, тим нижче рівень мотивації). Зміна самої дії в процесі науціння відбиває і якісну прогресивну зміну всієї діяльності в цілому. Саме тому відпрацьовування кожної предметної, контрольної й оцінної дії як навички знаходиться завжди в центрі уваги педагога, який враховує всі закономірності й особливості формування навички: цілеспрямованість, внутрішню мотивацію і зовнішню інструкцію, правильний розподіл вправ у часі тренування, знання результатів виконання дії, розуміння учнем загального принципу, схеми дії, врахування впливу переносу й інтерференції раніше вироблених навичок.

Учіння – це активний–пасивний, мимовільний–довільний, безпосередній–опосередкований процес; це отримання, закріплення, переробка, використання знань; процес засвоєння конкретних видів знань, вмінь, навичок, володіння суб'єктом логічних та творчих засобів пізнавальної діяльності, перехід від зовнішніх процесів до внутрішніх; процес розвитку

суб'єкта; набуття узагальненого і конкретного досвіду практичної, дослідницької, репродуктивної, творчої діяльності, формування суб'єктивного досвіду; розвиток здібностей до навчання та вмінь вчителя впродовж життя. П.Я. Гальперін відзначає, що учіння розподіляється за характером знань, при повному, неповному, конкретному, узагальненому, отриманому в готовій формі чи при самостійному виведенні з матеріалу, мимовільному чи довільному знанні. Учіння – це власна діяльність того, хто навчається, це присвоєння знань, знаходження ефективно діючих стимулів, розвиток і накопичення індивідуального досвіду отримання знань та їх самостійний пошук, формування вміння вчитися, як єдність пасивного відтворювання і активного зовнішнього впливу, як реєстрація моделюючих стимулів, як репродуктивні, спонукальні, мотиваційні процеси, як процес індивідуальної переробки інформації, як оволодіння певними навичками і вміннями, як взаємодія, спонукування, підкріплення, інтеріоризація. Учіння – це активне оволодіння людиною знаннями і її розвиток, прагнення добитися оптимальних результатів. Діяльність того, хто навчає, і того, хто навчається, мають спільну мету – оптимізацію навчальної діяльності. Існує багато видів учіння: пасивне, активне, безпосереднє, опосередковане, продуктивне, розвиваюче, організоване, стихійне, самостійне, цілеспрямоване, довільне, мимовільне, з підкріпленням і без підкріплення, механічне чи з осмисленням матеріалу та використанням знаково-символічних засобів, проблемне, пошукове, творче, індивідуально-диференційоване, колективне, особистісно-орієнтоване.

В навчальній діяльності тісно поєднуються діяльність того, хто навчає, і того, хто навчається, вони спрямовані на розвиток особистості, узгоджену взаємодію, досягнення спільних результатів, нейтралізацію розбіжностей цілей, ліквідацію протиріч. І.І. Ільєсов відмічає так недоліки опису учіння як діяльності: недостатньо чітке розмежування діяльності учіння і діяльності, що засвоюються в учінні; неповне і недостатньо систематичне використання загальної схеми аналізу процесів діяльності особистості в описі учіння; констатація наявності в учінні компонентів, характерних для будь-якої діяльності, без зазначення специфіки їх змісту щодо учіння.

Опис учіння не може замінюватись описом діяльності, що засвоюються в учінні, так як вміння навчатись і вміння вирішувати задачі в різних предметних областях – це різні вміння. Учіння є генезисом предметних дій. В учінні може відбуватися повторне виконання сформованої предметної діяльності, але учіння як генезис предметної діяльності у досвіді особи-

стості є зовсім інший процес, що відрізняється від виконання дій і полягає в перетворенні самої діяльності, а не перетворенні об'єктів діяльності. Тому при аналізі учіння як діяльності саме в ньому, як особливій діяльності, повинні бути виділені свій власний предмет, продукт, операції і орієнтації, які за змістом не співпадають з аналогічними компонентами предметної діяльності, що формується.

Оскільки учіння – це зміна суб'єкта діяльності, його перетворення з неволодіючого певними знаннями, вміннями і навичками в того, хто володіє ними, то діяльність учіння може бути визначена як діяльність по самозмінненню, саморозвитку, самовдосконаленню її предметом може розглядатись досвід самих учнів, який перетворюється в навчання шляхом присвоєння елементів соціального досвіду. Засвоєний фрагмент соціального досвіду і зміна за рахунок цього попереднього досвіду складають продукт діяльності суб'єкта навчання.

Процеси учіння і наочіння, інтринсивна і екстринсивна мотивація мають бути тісно пов'язані з видами навчальної діяльності. Значущість учіння та наочіння різні в різні вікові періоди, в дошкільному віці домінує наочіння як спосіб придбання досвіду, а потім воно втрачає своє первинне значення. На жаль, специфіка процесів учіння та наочіння на різних етапах дуже часто ігнорується в педагогічній діяльності, зберігається орієнтація тільки на процесі наочіння. Навчальний процес будується на закономірностях наочіння, а не навчального пізнання, що веде до появи деструктивних чинників та протиріч. Універсальною формою виразу цих протиріч є проблема, яка є невід'ємною рисою мислення. Знання, виступаючи продуктом мислення, і стають основою виникнення проблеми.

Маючи суб'єктивно-об'єктивні властивості, навчальна діяльність у своєму процесі породжує внутрішні мотиви суб'єкта, від яких часто залежать результати і ефективність навчання. Коли змістом навчальної діяльності виступає оволодіння узагальненими способами дій в сфері наукових понять, то така діяльність повинна спонукатися адекватними мотивами набуття узагальнених способів дій, мотивами власного росту, власного вдосконалення. Якщо вдасться сформулювати такі мотиви в тих, хто навчається, то самим підтримуються загальні мотиви діяльності. Навчальна діяльність спеціально направлена на оволодіння навчальним матеріалом і вирішення навчальних задач; в ній засвоюються загальні способи дій; загальні способи дій випереджають вирішення задач. Навчальна діяльність веде до змін в самому суб'єкті.

Розумовий розвиток суб'єкта відбувається в процесі навчальної діяльності через зміст знань, що засвоюються. Засвоєння – найважливіший вид діяльності суб'єкта навчання, це механізм, шлях формування людиною індивідуального досвіду через придбання, присвоєння соціокультурного суспільно-історичного досвіду як сукупності знань, значень, узагальнених способів дій, умінь і навичок, моральних норм, етичних правил поведінки. Таке засвоєння здійснюється протягом усього життя людини в результаті спостереження, узагальнення, прийняття рішень і власних дій безвідносно до того, як воно протікає – стихійно або в спеціальних умовах освітніх систем. Засвоєння – це складна інтелектуальна діяльність людини, що включає всі пізнавальні процеси (сенсорно-перцептивні, мнемологічні), які забезпечують прийом, значеннєву обробку, збереження і відтворення прийнятого матеріалу, його застосування в нових ситуаціях. Засвоєння є результатом, змістом, центральною частиною процесу навчання. Як вказує В.В.Давидов, засвоєння наукових знань і відповідних умінь виступає як основна мета і головний результат діяльності. С.Л.Рубінштейн пише, що засвоєння – психологічно дуже складний процес, який включає сприйняття матеріалу, його осмислювання, цього запам'ятовування і те оволодіння ним, що дає можливість вільно ним користуватися в різних ситуаціях, по-різному ним оперуючи. Усі вхідні процеси – сприйняття, запам'ятовування, мислення формуються в самому ході навчання, в двосторонньому процесі навчання, де взаємозалежні і взаємообумовлені діяльності вчителя й учня.

Процес засвоєння тісно пов'язується з процесом мотивації (позитивне відношення учнів; безпосереднє почуттєве ознайомлення з матеріалом; запам'ятовування і збереження найбільш цікавої для учня інформації, настанова на запам'ятовування змісту матеріалу, включеність учня в активну власну діяльність, значущість інформації, можливість її використання в житті, застосування на практиці). Всі психологічні процеси пов'язані в процесі навчання:

Інтеріоризація – з екстеріоризацією знань, міцність засвоєння – з первинним сприйняттям матеріалу, осмислення – із його значущістю, свідомим відношенням суб'єкта, мотивація – з ефективністю і оптимізацією навчання. Існує єдність зовнішньої – практичної та внутрішньої – психічної діяльності, яка володіє взаємопереходами та взаємоперетвореннями. Цей взаємоперехід зовнішнього та внутрішнього дозволяє вчителю бачити за будь-яким своїм завданням, за будь-якою вимогою, зверненою до учня, ті внутрішні його процеси, які

забезпечують новий рівень його розвитку. Різноманітність видів та форм діяльності збагачує навчання, сприяє реалізації всіх його функцій (освітніх, виховних, розвиваючих).

Діяльність того, хто навчає, і того, хто навчається, взаємопов'язані. Спільність властивостей усіх видів діяльності, включених в навчальний процес, і особливості кожного з них забезпечують взаємодоповнення і створюють широку платформу для формування творчих процесів. Спираючись на індивідуальні можливості та здібності учнів, вчитель орієнтується не тільки на фронтальне навчання, він будує навчальний процес відповідно до особливостей учнів, типових для даного віку, але з визнанням здібностей кожного, орієнтується на зону їх найближчого розвитку, про яку писав Л.С.Виготський. Вчитель проникає в діяльність учня, в мотиви його дій, в те, як він сприймає і розуміє поставлене завдання, в якій мірі він володіє потрібними для цього вміннями і навичками, аналізує, в чому полягає причини невдач: у спонуканні до діяльності чи в її способах, в недостатці узгодженості між вимогами викладача та прагненнями учнів, в неврахуванні їх мотивів, цілей, пізнавальних інтересів, в недостатньому рівні засвоєння сукупності наукових знань, значень, узагальнених способів дій, моральних норм, етичних правил поведінки, цінностей, готовності

суб'єкта до сприйняття, засвоєння, осмислення, запам'ятовування, використання одержаної інформації та її трансформації, пристосування до рішення завдань в нових ситуаціях.

Таким чином, навчання – це синтез різних видів діяльності: інтелектуальної, пізнавальної, мовленнєвої, репродуктивної, продуктивної, практичної, теоретичної, комунікативної, творчої, психічної, професійної. В розмаїтті видів діяльності, в які включений сучасний суб'єкт навчання, праця, пізнання та спілкування є тією основою, на якій формується його найважливіші особистісні утворення – активність, самостійність, інтерес до світу, до людей, до корисної діяльності, можливості якої невичерпані. Важливим компонентом кожного виду діяльності є мотиви, які спонукають суб'єкта до активізації, оптимізації, інтенсифікації.

Активізація навчально-пізнавальної діяльності пов'язана з привнесенням нового, зі зміною стереотипу дій, умов діяльності, з врахуваннями специфіки мотиваційної сфери суб'єкта навчання, з вільним вибором її форм і засобів. Це надає навчанню сили, легкості, інтенсивності, рухливості, продуктивності, додає їй особистісного смислу, знімає втому, інертність, створює сприятливий емоційно-інтелектуальний тонус.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2009 р.

